

ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОРОВОГО РОЗПОДІЛУ РАТИЧНИХ НА ТЕРИТОРІЇ ГІРСЬКОГО КРИМУ З УРАХУВАННЯМ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ПІДПРИЄМСТВ

В.М. Смаголь, В.Л. Яриш

Національний аграрний університет, Карадазький природний заповідник

Вступ

На даний момент автохтонна фауна ратичних на Кримському півострові представлена двома видами – кримським благородним оленем (*Cervus elaphus brauneri*) та козулею (*Capreolus capreolus*), дослідження біології яких традиційно проводилося на території об'єктів природно-заповідного фонду, і в першу чергу – Кримського природного заповідника. З недавніх пір значний відсоток наукових досліджень проводиться також в Ялтинському гірсько-лісовому та Карадазькому природному заповідниках. Разом з тим, треба відмітити, що згадані об'єкти займають незначний відсоток території гірсько-лісової частини півострова (Яриш, 2006), а крім того, є лише резерватами відтворення мисливських видів (у нашому випадку – ратичних) тварин у регіоні. Попри це, значні площі Гірського Криму займають саме мисливські угіддя, тобто території з тривалим антропогенним навантаженням, яке відображається, в першу чергу, на популяціях крупних рослиноїдних тварин. Вивчення останніх, на жаль, залишається поза увагою більшості дослідників, тому скласти цілісну картину про стан ресурсів ратичних Криму можна лише з абстрактних позицій.

Матеріал та методика

Для аналізу стану популяції ратичних в межах регіону досліджень, нами були використані матеріали “Проектів організації та розвитку мисливського господарства” дев'яти мисливських господарств і дані “Проектів організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів” двох об'єктів природно-заповідного фонду (табл. 1). В основу досліджень покладено такий показник, як оптимальна ємність (Бондаренко та ін., 1993) окремого мисливського господарства чи заповідника, тобто загальна кількість козулі та оленя, розрахована на основі

площі підприємства та його оптимальної чисельності. За оптимальну чисельність ми приймали максимальну кількість особин конкретного виду на 1000 га угідь, при якій забезпечується їх нормальне існування без виснаження кормових ресурсів і завдання шкоди лісовому чи іншому господарству (Бондаренко та ін., 1993).

Результати та їх обговорення

В процесі аналізу даних оптимальної ємності (табл. 1) стала очевидною диспропорція рекомендованої чисельності козулі та благородного оленя (на користь останнього) на території Кримського природного заповідника, порівняно з аналогічними показниками мисливських господарств, а також – Ялтинського гірсько-лісового заповідника (де козуля виступає домінуючим видом). Для того, щоб зрозуміти суть даного процесу, дозволимо собі зробити посилання на роботу В.І. Крижановського (Крыжановский, 1965), який вивчав співвідношення популяцій козулі та благородного оленя на території Кримського природного заповідника (на той час – заповідно-мисливського господарства) в період 1923–1960 рр. (табл. 2)

Дані таблиці 2 свідчать, що до 40-х рр. минулого століття на території заповідника відмічалася значна кількість козулі, на тлі невисокої чисельності благородного оленя. Коли ж чисельність оленів стала збільшуватися, динаміка поголів'я козулі набула обернено пропорційних тенденцій. Оскільки в цей період у козулі не було відмічено природної елімінації, а відстріл

Таблиця 1.
Оптимальна ємність ратичних окремих підприємств Гірського Криму

Назва підприємства	Площа, га	Олень	Козуля
Судацьке Держ. лісомисливське господарство	47340	232	583
Сімферопольське Держ. лісомисливське госп.	62300	150	376
Старокримське Держ. лісомисливське господ.	19696	71	309
Севастопольське Держ. лісомисливське госп.	56967	240	690
Державне мисливське госп. “Холодна Гора”	38609	193	438
Державне мисливське госп. “Алуштинське”	46100	204	466
Державне мисливське госп. “Бахчисарайське”	53100	150	500
Мисл. госп. “Орліно-Куйбишевське” Всеармійського військового мисливського товариства	26000	215	611
Бахчисарайська районна організація Кримського Республіканського товариства мисливців і рибалок	52320	212	475
Ялтинський гірсько-лісовий прир. заповідник	14424	95	227
Кримський природний заповідник	34563	569	349

Таблиця 2.

Зміна чисельності ратичних на території Кримського заповідно-мисливського господарства (за В.І. Крыжановским, 1965)

Роки	Олень	Козуля
1923	60	200
1925	136	425
1930	329	1279
1935	665	–
1940	1800	1137
1945	972	400
1950	2096	781
1955	1969	400
1960	1564	315

проводився в незначних обсягах, єдиним поясненням зниження її чисельності автор вбачає міграцію тварин цього виду за межі заповідника, внаслідок конкурентної діяльності оленя (Крыжановский, 1965).

За певних умов, різні види ратичних в тій чи іншій мірі можуть конкурувати між собою. Це, головним чином, трофічна конкуренція та конкуренція за місця зимівлі. В розглянутому випадку, конкуренція бла-

городного оленя і козулі є класичним прикладом, оскільки на переважній території свого поширення ареали цих видів перекриваються. Харчовий раціон оленя та козулі значною мірою подібний, особливо в зимову пору. Аналогію можна провести і стосовно їхнього способу життя. Кормова зона козулі розташована на висоті до 80–150 см від поверхні ґрунту, що пов'язано з розмірами тварини (Drozd, Osiecki, 1973; Простаков, 1989) і тому в умовах сумісного проживання олень, як більш крупна тварина, має ряд переваг в добуванні корму. На думку М.А. Лавова (1978), олені об'їдають пагони дерев та кущів на висоту до 1,5–2 м від поверхні, таким чином, козулі залишається набір кормів, що має нижчу енергетичну цінність. В результаті настає так звана якісна нестача живлення. Козулі гірше розмножуються і частіше гинуть від хвороб, і як наслідок, їх загальна чисельність починає скорочуватися. Т.Б. Саблина (1955), яка вивчала екологію ратичних в лісах Біловезької пущі, заперечує їхню конкуренцію, підкреслюючи відмінності видового складу і різну висоту ярусів трофічної діяльності. Разом з тим, П.Б. Юргенсон (1968) вважає абсолютно очевидним фактом, що в місцях сумісного проживання обох видів козуля витісняється оленем в гірші стації.

За спостереженнями М.А. Лавова (1978), в найбільш важкій, в кормовому значенні, зимовий період сибірська козуля (*Capreolus pygargus*) уникає конкуренції, мігруючи з тайги на схили гір та в долини річок, в той час як марали (*C. e. sibiricus*) та ізюбри (*C. e. xanthopygus*) залишаються зимувати на більш засніжених ділянках. В.І. Крижановський (1965) вказує, що в зимовий період на території Кримського заповідника також спостерігаються масові міграції козулі. В цю пору за межі заповідника може відкочувати до 50% її поголів'я.

На тлі вищенаведеного, варто згадати, що з усього видового різноманіття ратичних саме козуля найкраще пристосована до так званого антропогенного ландшафту, тобто місцевості, зміненої внаслідок господарської діяльності людини. Тварини віддають перевагу вирубкам та згарищам, окремі групи зустрічаються в агроландшафтах та поблизу населених пунктів, що вка-

зує на високий рівень синантропної пристосованості виду.

Натомість, крупні розміри і вища трофейна цінність рогів благородного оленя зумовлюють його більшу принадність (порівняно з козулею) як об'єкта полювання. Разом з тим, варто вказати на нижчий рівень відтворення виду – самка оленя практично завжди приводить одного нащадка, на той час, як у козулі в нормі відмічається народження двієнь (Юргенсон, 1968; Лавов, 1978). На додачу згадаємо, що проведення рубок, сінокошіння, збір ягід, грибів – все це збільшує фактор занепокоєння, який в першу чергу відображається на популяціях найбільш крупних рослинних ссавців (Реймерс, Руковский, 1981). Таким чином, благородний олень часто вимушений покидати території з тривалим антропогенним тиском, попри їх кормову цінність. Тварини мігрують у більш безпечні місця і створюють там надмірну концентрацію, виснажуючи кормові ресурси і витісняючи звідти менш конкурентоспроможний вид – козулю, прикладом чому може слугувати ситуація, що склалася в Кримському природному заповіднику.

Дослідження динаміки фактичної чисельності ратичних протягом 1980–2003 рр. на території Гірського Криму (Яриш, 2005) демонструють значно вищу чисельність козулі, порівняно з благородним оленем, причому як в межах всього регіону досліджень, так і на території окремих підприємств, переважну частку з яких становлять мисливські угіддя. Виключення становить лише Кримський природний заповідник. Проте, аналіз зміни чисельності ратичних на території Ялтинського гірсько-лісового природного заповідника (Проект організації території і охорони природних комплексів ЯГЛЗ, 2000) показує, що в період з 1988 по 1992 рр. фактична чисельність благородного оленя значно перевищувала відповідні показники у козулі, а в 1998 р. – дорівнювала їм. Аналіз відповідності оптимальних та фактичних цифр поголів'я ратичних на території Ялтинського гірсько-лісового заповідника приводить нас до висновків, що рекомендовані дані оптимальної ємності його угідь вимагають перегляду.

Попередній аналіз аналогічних даних по Кримському природному заповіднику наводить на думку, що території природно-заповідного фонду з режимом посиленої охорони та стратегією невтручання в біоценотичні процеси, створюють більш оптимальні умови для існування благородного оленя, як екологічно вразливого виду. В умовах сумісного проживання козулі і оленя останній має вищі шанси досягти оптимальної ємності угідь, але виключно на територіях природно-заповідного фонду. Таким чином, при розрахунках оптимальної чисельності ратичних для Ялтинського гірсько-лісового заповідника, по аналогії з Кримським природним заповідником, необхідно збільшити рекомендовану кількість благородного оленя і, навпаки, зменшити – козулі. В даному випадку варто відмітити підпорядкування Ялтинського гірсько-лісового заповідника Республіканському комітету лісового і мисливського господарства АР Крим, а також – нетривале перебування його території в статусі об'єкта природ-

но-заповідного фонду (з 1973 р.). Форми ведення господарства на території заповідника залишилися, певною мірою, споживацькими, про що згадується у “Проекті організації території і охорони природних комплексів ЯГЛЗ” (2000). Цілком закономірно, що за основу розрахунків оптимальної чисельності козулі та оленя для Ялтинського гірсько-лісового заповідника були взяті нормативи мисливських угідь відповідної природнокліматичної зони (Шадура, 2002).

Таким чином, методика розрахунку оптимальної ємності угідь, розроблена для лісомисливських господарств, не може застосовуватися на заповідних територіях, що зумовлює в кожному випадку індивідуальний підхід, з урахуванням функціонального призначення даної території.

Література

- Бондаренко В.Д., Делеган І.В., Татаринів К.А. та ін. (1993): Мисливство-знавство: Навчальний посібник. РНМК ВО. 1-200.
- Крыжановский В.И. (1965): Благородный олень и косуля на Украине, их экология и перспективы хозяйственного использования. - Дис. ... канд. биол. наук. Киев. 1-226.
- Лавов М.А. (1978): Косуля. Крупные хищники и копытные звери. М.: Лесн. пром-сть. 191-220.
- Настанова з упорядкування мисливських угідь /Під. ред. М.В. Шадури. К.: Держкомлісгосп України, 2002. 1-114.
- Проект організації території та охорони природних комплексів Кримського природного заповідника Державного управління справами Президента України. Ірпінь, 2000. 1 (1): 1-428.
- Проект організації території та охорони природних комплексів Ялтинського гірсько-лісового природного заповідника Державного комітету лісового господарства України. Ірпінь, 2000. 1 (1): 1-299.
- Проект організації та розвитку мисливського господарства державного мисливського господарства “Бахчисарайське” Республіканського комітету по лісовому і мисливському господарству АР Крим Державного комітету лісового господарства України. Ірпінь, 2000. 1 (1): 1-337.
- Проект організації та розвитку мисливського господарства державного мисливського господарства “Холодна Гора” Республіканського комітету по лісовому і мисливському господарству АР Крим Державного комітету лісового господарства України. Ірпінь, 2000. 1 (1): 1-336.
- Проект організації та розвитку мисливського господарства державного мисливського господарства “Алуштинське” Республіканського комітету по лісовому і мисливському господарству АР Крим Державного комітету лісового господарства України. Ірпінь, 2000. 1 (1): 1-339.
- Проект організації та розвитку лісового господарства Сімферопольського державного лісомисливського господарства Республіканського комітету по лісовому і мисливському господарству АР Крим Державного комітету лісового господарства України. Ірпінь, 2000. 1 (1): 1-476.
- Проект організації та розвитку лісового господарства Судацького державного лісомисливського господарства Республіканського комітету по лісовому і мисливському господарству АР Крим Державного комітету лісового господарства України. Ірпінь, 2000. 1 (1): 1-421.
- Проект організації та розвитку лісового господарства Старокримського державного лісомисливського господарства Республіканського комітету по лісовому і мисливському господарству АР Крим Державного комітету лісового господарства України. Ірпінь, 2000. 1 (1): 1-350.
- Проект організації та розвитку Севастопольського державного лісомисливського господарства Державного комітету лісового господарства України. Ірпінь, 2000. 1 (1): 1-341.
- Проект організації та розвитку мисливського господарства “Орліно-Куйбишевське” Всеармійського військового мисливського товариства АР Крим. Ірпінь, 2000. 1 (1): 1-184.
- Проект організації та розвитку мисливського підприємства “Бахчисарайська районна організація Кримського Республіканського Товариства мисливців і рибалок”. Таврійська Державна агротехнічна академія. Мелітополь, 2005. 1-115.
- Простаков Н.П. (1989): Косуля Центрального Черноземья. - Автореф. дис. ... канд. биол. наук. М. 1-19.
- Реймерс Н.Ф., Руковский Н.Н. (1981): Охота на зверей. - Спортивная охота в СССР. М.: Физкультура и спорт. 175-290.
- Саблина Т.Б. (1955): Копытные Беловежской пуши. - Тр. Ин-та морфологии животных им. А.Н. Северцова. 15. 191.
- Юргенсон П.Б. (1968): Охотничьи звери и птицы (прикладная экология). М.: Лесн. пром-сть. 308.
- Яриш В.Л. (2005): Динаміка чисельності благородного оленя та козулі в лісових біоценозах Гірського Криму. - Запов. справа в Україні. 11 (1): 29-31.
- Яриш В.Л. (2006): Організаційно-господарська структура мисливських угідь в лісових біоценозах Гірського Криму. - Наук. вісн. Нац. аграрного ун-ту. 96: 98-104.
- Drozd A., Osiecki A. (1973): Intake and digestibility of natural feeds by roe-deer. - Acta Theriologica. 18: 81-91.

НАСЕЛЕНИЕ ПТИЦ БУКОВЫХ ЛЕСОВ КРЫМСКОГО ПРИРОДНОГО ЗАПОВЕДНИКА

Б.А. Аштак

Крымский природный заповедник

Буковые леса произрастают в Крымском природном заповеднике на площади 7500 га, что составляет 28,1 % территории заповедных лесов. Население птиц буковых лесов заповедника исследовалось в 1928 г. И.И. Пузановым (1931), в 1964 и 1965 гг. – Ю.В. Костиным (1966). Это дает уникальную возможность определить многолетнюю динамику населения птиц.

Цель настоящей работы заключается, в основном, в проведении на основании собранных оригинальных материалов количественной оценки населения птиц буковых лесов заповедника, сравнение с результатами учетов птиц И.И. Пузанова (1931) и Ю.В. Костина (1966).

Материал и методика

В гнездовой период учеты птиц проводились с 1998 по 2006 гг. Время проведения исследований – последняя декада мая. Для проведения учетов было выбрано 5 постоянных маршрутов длиной по одному километру. Маршруты пролегли на северном склоне главной гряды Крымских гор в районе кордона Алабач, Чучельского перевала и кордона Седуна в местах обитания птиц, классифицированных Ю.В. Костиным как буковые леса (Костин, Ткаченко, 1963). Основной тип леса И.И. Пузанов (1931) охарактеризовал как наиболее типичную ассоциацию чистого высокоствольного буко-